ePublishing

Open Schools Journal for Open Science

Vol 3, No 1 (2020)

Η ΚΟΜΗ ΤΗΣ ΒΕΡΕΝΙΚΗΣ Διεπιστημονική προσέγγιση της γένεσης του σύμπαντος και της εμφάνισης της ζωής Η συμβολή της θεολογικής επιστήμης

Ταξιάρχης Τζαννής, Κωνσταντίνος Σουφλιάς, Ιωάννης Πασπάτης, Δρ. Αθανάσιος Καλαμάτας

doi: 10.12681/osj.22395

Copyright © 2020, Ταξιάρχης Τζαννής, Κωνσταντίνος Σουφλιάς, Ιωάννης Πασπάτης, Δρ. Αθανάσιος Καλαμάτας

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

To cite this article:

Τζαννής Τ., Σουφλιάς Κ., Πασπάτης Ι., & Καλαμάτας Δ. Α. (2020). Η ΚΟΜΗ ΤΗΣ ΒΕΡΕΝΙΚΗΣ Διεπιστημονική προσέγγιση της γένεσης του σύμπαντος και της εμφάνισης της ζωής Η συμβολή της θεολογικής επιστήμης. *Open Schools Journal for Open Science*, *3*(1). https://doi.org/10.12681/osj.22395

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 27/02/2026 18:54:35

Open Schools Journal for Open Science

Volume 4

Η ΚΟΜΗ ΤΗΣ ΒΕΡΕΝΙΚΗΣ
Διεπιστημονική προσέγγιση της γένεσης του σύμπαντος και της εμφάνισης της ζωής
Η συμβολή της θεολογικής επιστήμης

Ταξιάρχης Τζαννής[1], Κωνσταντίνος Σουφλιάς[1], Ιωάννης Πασπάτης[1], Δρ. Αθανάσιος Καλαμάτας[2]

[1] *Πειραματικό Γενικό Ενιαίο Λύκειο Μυτιλήνης του Πανεπιστημίου Αιγαίο, Μυτιλήνη, Ελλάδα*

[2] *Θεολόγος, Πειραματικό Γενικό Ενιαίο Λύκειο Μυτιλήνης του Πανεπιστημίου Αιγαίο, Μυτιλήνη, Ελλάδα*

Περίληψη

Γνωστή κατά το παρελθόν είναι η άποψη ότι επιστήμη και θρησκεία βρίσκονται σε απηνή σύγκρουση. Ετούτη, όμως, η θέση δεν γίνεται σήμερα αποδεκτή. Πρόκειται για μια άστοχη διαμάχη διότι έχει τις ρίζες της στον Ρωμαιοκαθολικισμό και την Ιερά Εξέταση. Είναι ολότελα, λοιπόν, αναχρονιστική η επίθεση της θρησκείας καταπάνω στην επιστήμη όσο και η επίθεση της επιστήμης καταπάνω στην θρησκεία. Το βιβλίο του Γιώργου Γραμματικάκη, Η Κόμη της Βερενίκης καταδεικνύει ό,τι η επιστήμη (στροφή του ανθρώπου προς τα έξω), στα δικά της αυτόνομα όρια, πλησιάζει την αλήθεια για τη γένεση του σύμπαντος και την εμφάνιση της ζωής, ενώ η θρησκεία (στροφή του ανθρώπου προς τα έσω), δίνει απαντήσεις για τον κόσμο και τον άνθρωπο.

Λέξεις κλειδιά

Κόμη της Βερενίκης, Big Bang (Μεγάλη Έκρηξη), επιστημονική επανάσταση, θρησκεία, δημιουργία

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Αξίζει κανείς να σκοντάψει στο ίσιο δάπεδο της σχολικής τάξης όταν μαθητές συχνά πυκνά θέτουν στον θεολόγο καθηγητή τους το ερώτημα: *«Υπάρχει τρόπος κάποτε η θρησκεία, σ' ότι αφορά στη δημιουργία του κόσμου, να αποδεχθεί όσα η επιστήμη προσπαθεί να αποδείξει;»*. Για έναν θεολόγο καθηγητή, αυτό και μόνον το ερώτημα, αν βέβαια θέλει να είναι τίμιος και ειλικρινής με την επιστήμη που διακονεί και διδάσκει σε μια σχολική τάξη, αυτομάτως τον βάζει στη διαδικασία να πραγματευτεί και να διδάξει εκείνα τα κείμενα της Ορθόδοξης Θεολογίας κυρίως, που για τη δημιουργία του κόσμου και την εμφάνιση της ζωής δεν την κάμουν να μιλά μια *«αυτιστική ιδιόλεκτο»*. Να προσεγγίσει, δηλαδή, υπαρξιακά ζητήματα που αφορούν τον κόσμο και τον άνθρωπο και να απευθυνθεί σε όσους είναι ξένοι προς τη μακρόσυρτη παράδοσή της, όχι για να απολογηθεί και εν τέλει να αμυνθεί, αλλά για να διαλεχθεί με την επιστήμη, χρέος άλλωστε της Ορθόδοξης Θεολογίας, σε ένα κόσμο όπου η απουσία νοήματος όλο και περισσότερο γιγαντώνεται. Τέτοια κείμενα δεν προέρχονται μόνον από το χώρο της θεολογίας αλλά και από το χώρο της επιστήμης, κυρίως της Φυσικής, όπως είναι και το εξεταζόμενο εδώ βιβλίο του κ. Γιώργου Γραμματικάκη, πασίγνωστο και ιδιαίτερα αγαπημένο στο βιβλιόφιλο κοινό: *Η Κόμη της Βερενίκης*.

Ένας τέτοιος τρόπος ύπαρξης της Ορθόδοξης Θεολογίας στον σύγχρονο κόσμο σε πολλούς μοιάζει φιλόδοξος και αρκετά παράξενος. Ποιό είναι το πεδίο συνάντησης της θεολογίας με την επιστήμη; Ρωτούν πολλοί, κυρίως από το χώρο της επιστήμης. Νομίζουμε πως υπάρχει απάντηση και χωρίς υπερβολή είναι καταφατική. Παρακάτω θα τη δούμε όχι μόνο από τη σκοπιά της θεολογίας αλλά και της λογοτεχνίας, κυρίως της ποίησης. Ιδού πέντε σύντομα παραδείγματα: α) *«Όλα τα πράγματα του κόσμου, σκέφτηκα, όποια χέρια κι' αν τα 'πλασαν, όπως κι' αν γίνηκαν, είναι άξια της προσοχής μας. Τίποτα δεν υπάρχει μηχανικά απλώς για να 'ναι χρήσιμο. Δεν μπορεί να ζήσει ο άνθρωπος με τα πράγματα, τα ζώα ή τα σίδερα αν αυτά δεν είναι γεμάτα από έρωτα»*, (Πεντζίκης, 1992: 125)· β) *«Μια φορά, ένα τέλος του φθινοπώρου, μου φάνηκε πως με κεραυνοβόλα ενάργεια πέρασε ο θεός, ή η βυθισμένη τούτη μνήμη, κοντά μου. Και είπα: "κατά βάθος είμαι ζήτημα φωτός". Ήταν μια εμπειρία που πρέπει να έρχεται πραγματικά πολύ σπάνια στη ζωή μας και τη φωτίζει ολόκληρη· δεν μπορεί κανείς ρηματικά να τη μεταδώσει. Φτάνει τόσο»*, (Σεφέρης, 1974: 246)· γ) *«Είπες εδώ και χρόνια: / "Κατά βάθος είμαι ζήτημα φωτός"»*, (Σεφέρης, 1998: 280)· δ) *«Χωρίς εμάς τι θα 'ταν τάχα η γη, / ανώνυμη, ανυπόστατη, ερημωμένη. / Χωρίς εμάς τι θα 'ταν τάχα ο ουρανός. / Σχήματα χωρίς φως και δίχως μια φωνή / να τα ονομάσει, δίχως αιωνιότητα. / Και ο Θεός τι πράγμα τάχα θα 'ταν, / Πράγμα χωρίς όνομα και δίχως λάμψη / Χωρίς σάρκα πάνω στη γη, τι πρόσωπο / Χωρίς το ανθρώπινο ένδυμα και σχήμα. / Τι ράπισμα κι' αίμα, ποιο μαρτύριο / Χωρίς το ανθρώπινο μαρτύριο: / Ίδε ο άνθρωπος. Ίδε ο Θεός». / Χωρίς τον ανθρώπινο θάνατο, χωρίς / Ταφή και θρήνο – δίχως ανάσταση. / Χωρίς εμάς τι θα 'ταν τάχα ο θάνατος»*, (Θέμελης. 1986: 118)· ε) *«Α, ουρανέ, μήπως νομίζεις πως μας αρκεί να σε κοιτάμε; / Σα να μου φαίνεται πως δεν μας ξέρεις,* (Πατρίκιος, Αθήνα 1998: 155-156). Δεν χωρά αμφιβολία πως τα παραπάνω παραδείγματα, τα οποία τολμήσαμε άμεσα να τα συνδέσουμε με το βιβλίο του Γ. Γραμματικάκη, καταδεικνύουν μεν τις αντανακλάσεις της ποίησης στη θεολογία, περαιτέρω δε, δείχνουν πως ένα άκρως επιστημονικό βιβλίο, το οποίο

ομολογουμένως είναι γραμμένο με λογοτεχνικό ύφος, μπορεί να δημιουργήσει ένα ψηφιδωτό για το υπαρξιακό σύνορο του κόσμου και του ανθρώπου με τον Θεό.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Στο μάθημα Project – Ερευνητική Εργασία, σε συνεχόμενα δίωρα, κάθε εβδομάδα, κατά το σχολικό έτος 2017-2018, ομάδα μαθητών, σε μαθήματα που γίνονταν σε εργαστήριο πληροφορικής, υπό την επίβλεψη του καθηγητή μας Α. Ι. Καλαμάτα, προσπαθήσαμε να διερευνήσουμε τη σχέση της επιστήμης με τη θεολογία. Με αρκετή δυσκολία, με παρρησία το ομολογούμε αυτό, εμπλακήκαμε στη μελέτη του βιβλίου του Γιώργου Γραμματικά, *Η Κόμη της Βερενίκης*. Εκείνο που από την αρχή μάς εξέπληξε ήταν η πληροφορία πως το εν λόγω βιβλίο έχει επανεκδοθεί δεκάδες φορές. Γι' αυτό και σκεφτήκαμε πως πρόκειται για ένα ιδιαίτερα αξιόλογο βιβλίο. Για τρεις μάλιστα συμμαθητές μας κοσμούσε την προσωπική τους βιβλιοθήκη. Από τις πρώτες σελίδες όλοι σχεδόν οι συμμαθητές μας απορήσαμε πως αναφορές από ένα τόσο αξιόλογο βιβλίο, γραμμένο από έναν τόσο σημαντικό πανεπιστημιακό καθηγητή, απουσιάζουν από σύγχρονα σχολικά βιβλία του μαθήματος της Φυσικής. Μετά από μια ζωντανή συζήτηση με τον καθηγητή μας, καταλήξαμε στο συμπέρασμα πως πράγματι αυτή η απουσία σχετικής βιβλιογραφίας σε σχολικά βιβλία Φυσικής και των θετικών επιστημών εν γένει, πράγματι είναι ένα πρόβλημα γενικότερο της ελληνικής εκπαίδευσης, το οποίο άμεσα ζητά τη λύση του, κι αυτό διότι αν εμείς η νέα γενιά, ιδιαίτερα των μαθητών που φοιτούν στις λυκειακές τάξεις, μένει ανενημέρωτη σε επιστημονικά ζητήματα, τότε μάλλον έχουν δίκιο όσοι πιστεύουν πως τελειώνουμε ένα *«σχολείο ανάπηρο»*, (Κεχαγιόγλου, 2011: 209). Με αυτές τις προϋποθέσεις στο μάθημα της Ερευνητικής Εργασίας επιλέξαμε να ασχοληθούμε με ένα τέτοιο θέμα, μελετώντας ένα εξαιρετικό βιβλίο, που μιλάει για τη γένεση του σύμπαντος και την εμφάνιση της ζωής, συνδέοντας την έρευνά μας με μαθήματα όπως η Φυσική, η Αστρονομία, η Φιλοσοφία, η Ιστορία και τα Θρησκευτικά.

Ευθύς εξ αρχής θέσαμε συγκεκριμένους στόχους, διδακτικούς ως επί το πλείστον και, βέβαια, κάποια προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα. Αυτά συνοψίζονται ως εξής:

1. Προσδιορισμός της έννοιας, των χαρακτηριστικών και της εξέλιξης της επιστήμης.
2. Διατύπωση προσωπικών μας συλλογισμών για το πώς γεννήθηκε το σύμπαν και πως εμφανίστηκε η ζωή.
3. Προσεγγίσεις της επιστήμης και της θρησκείας για τη γένεση του σύμπαντος και την εμφάνιση της ζωής.

Επίσης, μελετώντας σελίδα - σελίδα το βιβλίο του κ. Γραμματικάκη, καταγράφαμε πολλά ερωτήματα, τα οποία στο μάθημα της Ερευνητικής Εργασίας χαρακτηρίζονται ως ερευνητικά ερωτήματα. Τα παραθέτουμε κι αυτά επιγραμματικά:

1. Είναι πραγματική η εικόνα ενός ανεξάρτητου σύμπαντος από εμάς τους ανθρώπους;
2. Και αν όχι, ως ποιο σημείο είναι προσιτή η σχέση σύμπαντος και ανθρώπου, και *ποιος* την κανονίζει;

3. Που τελειώνει ο άνθρωπος και που αρχίζει το σύμπαν;
4. Μήπως σύμπαν και άνθρωπος είναι το ένα ταυτόσημο του αλλουνού;
5. Ή μήπως το ένα αλληλοπεριέχει το άλλο;

Ο ίδιος, εξάλλου, ο κ. Γραμματικάκης στον επίλογο ή επιμύθιο τού τόσο σημαντικού για εμάς βιβλίου του, το τονίζουμε αυτό ιδιαίτερα, για τα παραπάνω ερωτήματα γράφει με απαράμιλλο επιστημονικό τρόπο: *«Ασφαλώς, ως προς τις κοσμολογικές απόψεις που εξετέθησαν εδώ, και ως προς τη βιολογική πορεία του ανθρώπινου είδους, παραμένουν μεγάλα και δύσκολα ερωτήματα. Και να διδάσκεται κανείς κάτι από την ιστορία της επιστήμης, είναι ότι μερικά από αυτά θα λυθούν, ενώ θα ανακύψουν άλλα. Αντίθετα απ' ό,τι ίσως πιστεύεται, η επιστημονική γνώση κινείται σε τεθλασμένη. Συχνά, μια μεγάλη της αλήθεια αντιμετωπίζεται με σκεπτικισμό ή ένα από τα βήματα που κάνει αναιρεί το προηγούμενο»*, (Γραμματικάκης, [24]2014: 153). Σαφέστατα, εδώ, πρόκειται γι' αυτό που με σαφήνεια μας υπέδειξε να σκεφτούμε ο επιβλέπων καθηγητής μας, ο κ. Α. Ι. Καλαμάτας, το λεγόμενο *«επιστημονικό παράδειγμα»*, για το οποίο ο κορυφαίος Αμερικανός επιστημολόγος Thomas Kuhn ανέλυσε στο μνημειώδες πια έργο του: *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*. Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτόν και τη θεωρία του περί *«αλλαγής παραδείγματος»* (paradigm shift), η πορεία της επιστήμης δεν ακολουθεί σταδιακή εξελικτική πορεία, αλλά ριζικές επαναστατικές αλλαγές που καταργούν πλήρως τις μέχρι πρότινος υπάρχουσες θεωρίες και επιστημονικές απόψεις. Με άλλα λόγια, η επιστημονική κοινότητα, σε όλους ανεξαιρέτως τους επιστημονικούς τομείς, περιβάλλει με εμπιστοσύνη τα πορίσματα της επιστημονικής έρευνας, μέχρις ότου αναδυθεί μια νέα επαναστατική θεωρία, ένα νέο δηλαδή *παράδειγμα*, το οποίο ανατρέποντας τις παλαιότερες θεωρίες λειτουργεί ως ένα νέο πλαίσιο αναφοράς, βάσει του οποίου πλέον ερμηνεύονται τα σχετικά δεδομένα, (Kuhn, 1997: 137-149). Συνεπώς, όλα όσα καταγράφει ο κ. Γραμματικάκης στο βιβλίο του για το Bing Bang (Μεγάλη Έκρηξη) και την εμφάνιση της ζωής, νομίζουμε πως δένουν με την έννοια του επιστημονικού παραδείγματος, μιας και οι δύο μεγάλες θεωρίες για την γένεση του σύμπαντος (Μεγάλη Έκρηξη) και την εξέλιξη της ζωής (Δαρβινική Θεωρία), επιστημονικά επιτεύγματα των δύο τελευταίων αιώνων αντικατέστησαν παλαιότερες θεωρίες, είτε αυτές προέρχονται από τη λεγόμενη επιστημονική επανάσταση (16ος -17ος αιώνας) είτε από την αρχαιότητα. Αυτό επί παραδείγματι καταλάβαμε διαβάζοντας το ακόλουθο απόσπασμα από το ωραίο βιβλίο του κ. Γραμματικάκη: *«Η εμφάνιση της ζωής, γεγονός καθοριστικό στην εξέλιξη του Σύμπαντος και αυτή, που θα του δώσει έκτοτε ένα ολότελα διαφορετικό νόημα, αποτελεί* δύσκολο πεδίο δοκιμασίας για την επιστήμη. *Γιατί, όπως είναι φανερό, απαιτεί τη συνεργασία πολλών κλάδων επιστημονικών – της Φυσικής, της Χημείας, της Βιολογίας αλλά και της Γεωλογίας – για τη* σύνθεση μιας πειστικής εικόνας […] Ας αποπειραθούμε να περιγράψομε, με συντομία επικίνδυνη, *πως υποθέτει ένα μεγάλο μέρος των επιστημόνων ότι έκανε την εμφάνισή του στη Γη το φαινόμενο της ζωής. Περιοριζόμαστε στη Γη, προς ώρας τουλάχιστον, δεν έχει τεκμηριωθεί επιστημονικά η ύπαρξη ζωής σε άλλα σημεία του Σύμπαντος»*, (Γραμματικάκης, [24]2014: 92-93, οι υπογραμμίσεις δικές μας).

Στα ερευνητικά ερωτήματα, που μετά από ομαδική συζήτηση και επεξεργασία καταλήξαμε, και τα οποία παραπάνω καταγράψαμε, απόπειρα θεολογικής θεώρησής τους, πάντα όμως σε συσχέτιση με το βιβλίο του: *Η Κόμη της Βερενίκης* αλλά και με όσα επίσης γράφει σε ακόμη ένα έργο του: *Η*

αυτοβιογραφία του φωτός, συγκεκριμένα στην ενότητα: *«1-11 Η ανάδυση του χριστιανικού φωτός»*, (Γραμματικάκης, [5]2006: 70-80) – αξίζει εδώ να αναφέρουμε την άποψη του ίδιου συγγραφέα πως *«οι φωτεινές παράλληλοι συγκλίνουν»*, (σσ. 79-80) - την οποία έθεσε υπόψη μας ο επιβλέπων καθηγητής μας κ. Καλαμάτας, θα μπορούσε να σκιαγραφηθεί ως εξής:

1. Ολόκληρο το θεολογικό οικοδόμημα για τη δημιουργία του κόσμου θεμελιώνεται στη διδασκαλία για τη δημιουργία του *εκ του μη όντος*.
2. Το υπαρκτό έχει νόημα και όχι το ανύπαρκτο.
3. Είναι αδιανόητη για την επιστήμη η έννοια της δημιουργίας από το μηδέν. Αυτό το συμπέρασμα το υιοθετεί και η θεολογία.
4. Τα πάντα προέρχονται από μια αιτία κι αυτή είναι αυθύπαρκτη, υπάρχει μόνη της, ορθή και αναπόδεικτη.
5. Γι' αυτό η θεολογία ρητά εκφράζει τη σχέση *όντος και μη όντος*, *ακτίστου* και *κτιστού*, *ουσίας* και *ενεργειών*, στην ίδια τη θεότητα.
6. Ο Θεός με την παρουσία του ουσιώνει τα πάντα, τα ζωογονεί· αυτός είναι που καλεί *«τα πάντα όντα ως όντα»*, (Ρωμ. 4, 17).

Επομένως, δύο είναι τα βασικά σημεία της θεολογικής διδασκαλίας, και σε αυτά η επιστήμη μπορεί να στηριχθεί, για το λόγο ότι η μεν θεολογία εξηγεί το *ποιος* δημιούργησε το σύμπαν, ενώ η επιστήμη το *πώς* και *γιατί* δημιουργήθηκε αυτό, (Σταμούλης, 2009: 291-296). Αν προσπαθήσουμε να θέσουμε όρια μεταξύ επιστήμης και θεολογίας, θα λέγαμε πως η *«θεωρία κάθε επιστήμης είναι κατά βάση και καταρχήν η συστηματική κατάταξη με διήκουσα έννοια όλων των ομοειδών γνώσεων της επιστημονικής έρευνας»*, (Ματσούκας, 1985: 43), ενώ η θεολογία μιλά για την εμπειρία των θείων πραγμάτων. Για τη θεολογία, λοιπόν, ο κόσμος έχει αρχή, δηλαδή ξεκίνημα και ως *«κτιστός υπόκειται σε μια εξελικτική πορεία, όπου δραματικά επισημαίνονται πότε τα στραβοπατήματα και πότε τα τελειωτικά βήματα»*, (Ματσούκας, 1997: 337). Εντυπωσιακό, εδώ, είναι το γεγονός ότι η σύλληψη αυτή *«μοιάζει να είναι η Μεγάλη Έκρηξη και ο γενετικός κώδικας DNA»*, (Ματσούκας, Όπ.π.).

Χαρακτηριστικό γνώρισμα του βιβλίου του κ. Γραμματικάκη είναι ότι βλέπει τη φύση όχι ανεξάρτητη από τη θεϊκή φύση. Εξού και η υιοθέτηση της άποψης του Αϊνστάιν: *«Ο Θεός μπορεί να είναι περίπλοκος, αλλά όχι κακεντρεχής»*, (Γραμματικάκης, [24]2014: 51-64). Αυτό σημαίνει πως σύμπαν και άνθρωπος δεν μπορεί να υπάρξουν ανεξάρτητα από το Θεό, ούτε βέβαια ανεξάρτητα από τον μύθο, όπου ο μύθος ερμηνεύεται πάντα με τη θέση που εξέφρασε ο φιλόσοφος Θέωνας, τελευταίος διευθυντής της βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας και πατέρας της μαθηματικού Υπατίας: *«Μύθος εστί λόγος ψευδής εικονίζων αλήθειαν»*. Τη σχέση μύθου και επιστήμης με ωραίο τρόπο την περιγράφει ο κορυφαίος βιολόγος Francois Jacob: *«Σε ορισμένα σημεία, μύθοι και επιστήμες έχουν την ίδια λειτουργία. Προσφέρουν και οι δύο στο ανθρώπινο πνεύμα μια κάποια αναπαράσταση του κόσμου και των δυνάμεων που τον εμψυχώνουν. Καθορίζουν και οι δύο το πεδίο του δυνατού»*, (Jacob, [2]1999: 30). Τη σχέση της φύσης με το Θεό, θα μπορούσε να την

αναζητήσει κάποιος και σε άλλους επιστήμονες, ασχέτως αν είχαν μια κριτική ή ακόμη και μια επικριτική ματιά προς τις θρησκείες. Αναφέρουμε το παράδειγμα το λαμπρού Φυσικού Richard P. Feynman, ο οποίος βραβεύτηκε με Νόμπελ Φυσικής, (Feynman, 1998: 49κέ.). Ετούτη τη σχέση επικυρώνει και η ποίηση, όπως λόγου χάρη το ποίημα του Νίκου Γκάτσου, το οποίο μελοποίησε ο Μάνος Χατζηδάκης: *«Μες στη ερημιά του κόσμου / ένα χέρι γράφει εντός μου: / κάπου υπάρχει Θεός. / Φίλοι σκύλοι μου μην κλαίτε / μες στη συμφορά να λέτε: / κάπου υπάρχει Θεός»*.

Τελεσφόρα, μελετώντας το βιβλίο του κ. Γραμματικάκη καταλήγουμε στο εξής συμπέρασμα: αυτό που η σύγχρονη επιστήμη επιχειρεί είναι ότι προσπαθεί να απεμπλακεί από την παλαιότερη αντίληψη πως το σύμπαν είναι κάτι αυτάρκες και πως υπάρχει από μόνο του, ανεξάρτητα από το Θεό. Υπ' αυτήν, λοιπόν, την έννοια λανθασμένα η θεολογία κάποτε κατέτρεξε την επιστήμη και το αντίθετο η επιστήμη λανθασμένα αρνήθηκε τη συνεισφορά της θεολογίας στα επιστημονικά δεδομένα της δημιουργίας του σύμπαντος και της εμφάνισης της ζωής. Αυτό, κυρίως, προήλθε από τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία - χαρακτηριστική είναι η καταδίκη του Γαλιλαίου – και δυστυχώς, αυτή τη στάση για χρόνια την υιοθέτησε και η Ορθόδοξη Εκκλησία, με έναν κακέκτυπο απολογητισμό και κατηχητισμό. Σήμερα, ευτυχώς, η νέα γενιά θεολόγων, κυρίως από τη δεκαετία του '80 και εξής, συνδιαλέγεται με την επιστήμη, θεωρώντας τις επιστημονικές γνώσεις και τα επιστημονικά επιτεύγματα ως αγαθά του Θεού προς τον άνθρωπο, (Κατσιάρας & Βαμβουνάκη. 2008: 425-426).

Βιβλιογραφία

[1] Γραμματικάκης, Γ. ([24]2004). *Η Κόμη της Βερενίκης*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

[2] Γραμματικάκης, Γ. ([5]200η). *Η αυτοβιογραφία του φωτός*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

[3] Θέμελης, Γ. (1986). «De rerum natura», στο: *Ποιήματα,* τ. Α΄. Θεσσαλονίκη: Ιανός.

[4] Κατσιάρας, Αλ. & Βαμβουνάκη, Μ. (2008). *Όταν ο Θεός πεθαίνει*. Αθήνα: Αρμός.

[5] Κεχαγιόγλου, Χρ. (2011). «Σημειώσεις ενός ισορροπιστή», στο: *Τάξη + Αταξία*, Αθήνα: Ακρίτας, σσ. 201-215.

[6] Ματσούκας, Α. Ν. (1985). *Δογματική και Συμβολική Θεολογία: Εισαγωγή στη θεολογική γνωσιολογία*, τ. Α΄. Θεσσαλονίκη: Πουρναράς.

[7] Ματσούκας, Α. Ν. (1997). *Δογματική και Συμβολική Θεολογία: Ανακεφαλαίωση και αγαθοτοπία. Έκθεση του οικουμενικού χαρακτήρα της χριστιανική διδασκαλίας*, τ. Γ΄. Θεσσαλονίκη: Πουρναράς.

[8] Παπαθανασίου, Ν. Θ. (2009). *«Μια Θεολογία έξω από 'δω» ή «μια Θεολογία του εξαποδώ»; Δοκιμές για τη συνδιάλεξη Φυσικών και Θεολόγων*. Ανάτυπο από τον Χαριστήριο Τόμο «Φιόρα Τιμής για τον Μητροπολίτη Ζακύνθου Χρυσόστομο Β΄ Συνετό». Ζάκυνθος, σσ. 768-788

[9] Πατρίκιος, Τ. (1998), *Ποιήματα ΙΙΙ 1959 – 1973: Μαθητεία ξανά. Θάλασσα επαγγελίας. Παραμορφώσεις. Προαιρετική στάση*. Αθήνα: Κέδρος.

[10] Πεντζίκης, Γαβριήλ Νίκος. (1992). *Το Μυθιστόρημα της κυρίας Έρσης*. Αθήνα: Άγρα.

[11] Σεφέρης, Γ. (1974). *Δοκιμές*, τ. Β΄. Ίκαρος: Αθήνα.

[12] Σεφέρης, Γ. (191998). *Ποιήματα*. Αθήνα: Ίκαρος.

[13] Σταμούλης, Χρ. (2009). «Ο Μέγας Βασίλειος και ο πλανήτης της Χρυσομαλλούσης», στο: *Έρως και Θάνατος. Δοκιμή για έναν πολιτισμό της σάρκωσης*. Αθήνα: Ακρίτας, σσ. 291-296.

[14] Τραχανάς, Στ. (2014). *Το φάντασμα της όπερας: Η επιστήμη στον πολιτισμό μας*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

[15] Brooke, H. J. (2008). *Επιστήμη και Θρησκεία: Μια ιστορική προσέγγιση*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

[16] Chalmers, F. A. (1994). *Τι είναι αυτό που λέμε επιστήμη;* μτφρ. Γ. Φουρτούνης, επιμ. Αρ. Μπαλτάς. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

[17] Feynman, P. R. (1998). *Το νόημα των πραγμά*των, μτφρ. Αθήνα: Κάτοπτρο.

[18] Heisenberg, W. (1978). *Φυσική και Φιλοσοφία*, μτφρ. Δημοσθένης Κούρτοβικ. Αθήνα: Κάλβος.

[19] Jacob, Fr. (21999). *Το παιχνίδι της εξέλιξης: Περί της ποικιλίας του ζώντος*, μτφρ. Παντελής Μπουκάλς. Αθήνα: Τροχαλία.

[20] Kuhn, Th. (1997). *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*. Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα.